

Анжэла Мельнікава

Гомель

“Праўда часу” ў творах беларускіх пісьменнікаў 1930-х гадоў

Пасля рэвалюцыі 1917 года адбыўся кардынальны пералом асноў нацыянальнай сацыякультурнай сітуацыі, трансфарміравалася маральна-этычная сістэма. Чалавек апынуўся перад тварам страты ранейшых светапоглядных арыенціраў і навязваннем новых, не апрабаваных часам, не заўсёды гуманных. Разбуральны ўплыў на асобу, яе ўнутраны свет мела ідэалогія змагання, барацьбы. Грамадства перажывала глыбокі сацыяльны і ментальны крызіс: адбываліся змены фундаментальных анталагічных і быццёвых асноў, што прыводзіць да трансфармацыі аксіялагічных каштоўнасцей, светапогляднай парадыгмы. Літаратура як форма пошуку антрапалагічных сэнсаў не магла абмінуць гэтых працэсаў. Беларускае мастацкае слова выявіла згубныя вынікі парушэння, занябання традыцыйных маральных каштоўнасцей, этыкі.

Творы Якуба Коласа, Максіма Гарэцкага, Кузьмы Чорнага, Міхася Зарэцкага, Лукаша Калюгі дэманструюць глыбокае разуменне пісьменнікамі сацыяльных і светапоглядных катаклізмаў свайго часу.

М. Гарэцкі ў аповесці “Камароўская хроніка” праз лёс асобнага чалавека, сям’і выявіў драматызм і трагізм гісторыі, трагізм нацыянальнага быцця. Гэта абумоўлівае глыбіню філасофскага падтэкста яго твора. На працягу разгортвання дзеяння ўзмацняецца трагічны пачас аповесці, павялічваецца колькасць драматычных падзей. Трывожныя ноткі пачынаюць гучаць у “Кузьмовых нататках” з 1930 года: *А што гэта пра цябе ў газетах пісалі? Людзі казалі: “Во ўжо і Ба-*

тура папайся”¹. У запісах ад 1931 года чытаем: *Карпа быў раскулачаны і высланы* [276]. Пазбаўлены магчымасці дзеяння самыя адданыя беларускай справе прадстаўнікі роду Задумаў: *Марынка трагічна загінула, у ссылцы Кузьма і Лаўрык: І вось што мы маем... Ён – там. Я – тут. Бацькі адны. Жонка без працы* [278].

Са старонак “Камароўскай хронікі” паўстае маштабная карціна пакутаў, калі зняволенымі, вырванымі са сваіх родных мясцін аказаліся мільёны ні ў чым не вінаватых людзей, такіх, як простая сялянка Вусцінка, чулая, дабразычлівая і яе маленькія дзеці. М. Гарэцкі перадае боль, перажыванні герояў за лёс блізкіх, немагчымасць нешта змяніць, спыніць вал няшчасцяў, несправядлівасці: *Ідуць пехатою тысячы вёрст..., прыйшла бабулька ўзімку ды пад акно: пусціце дзеткі. Усё думаў пра тую бабу, што нежывую ў Дубраўках знайшлі. Пад капою сена знайшлі. Уроілася яму, што гэта Вусцінка... Знайшлі, не пазналі, пахавалі... [284], упёрлі Вусцінку ў балота, упёрлі! (...)* *За што яна гаруе?* [294]. Балюча чытаць пра пакуты аднаго з самых значных беларускіх пісьменнікаў: *Не было дроў. Доўгая зацяжка з зарплатаю. Недаяданне. І ў красавіку – няма дроў, няма грошы, хочацца есці* [291]. Старых бацькоў выкідаюць з калгаса, што магло прывесці да раскулачвання і ссылкі: *Потым атрымаў ліст ад бацькоў. 24 красавіка вычысілі з калгасу... Прыкра. Крыўда. Пісаў заяву і не паслаў. Куды і каму жаліцца?* [292]. Сыны не могуць дапамагчы старым бацькам, маці памірае ад знясілення.

М. Гарэцкі фактычна паказаў трагізм знікнення сялянскай цывілізацыі, з яе ўсталяванымі законамі, этычнымі нормамаі. Ул. Конан на гэты конт выказаўся наступным чынам: *Максім Гарэцкі быў сведкам і летапісцам гібелі па-свойму дасканалай і гарманічнай сялянскай Атлантыды, што была падмуркам беларускай самабытнасці і гарантам нацыянальнага адраджэння*².

У рамане “Вязьмо” М. Зарэцкага пераканаўча адлюстраваны драматызм часу, апісана атмасфера страху, метады, якімі праводзілася калектывізацыя, маральная непераборлівасць будаўнікоў “новага ладу”.

¹ М. Гарэцкі, *Камароўская хроніка*, [у:] Збор твораў у 4 т., Мінск 1986, т. 4, с. 273. Далей пры спасылкі гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

² Ул. Конан, *Эстэтыка ранняй прозы Максіма Гарэцкага*, [у:] *Максім і Гаўрыла Гарэцкія: жыццё і творчасць*. Матэрыялы XVIII Гарэцкіх чытанняў (прысвячаюцца да 110-годдзя з дня нараджэння Гаўрылы Гарэцкага). Мінск, 11 чэрвеня 2010 г. Калектыў аўтараў, Мінск: 2010, с. 105.

М. Зарэцкі акцэнтаваў увагу на трагедыі сялянства, якое вымуша- на было праз гвалт уступаць у калгасы, пісаў пра разрыў пакаленняў, дэфармацыю маралі, калі дзеці адмаўляліся ад бацькоў. Творы бела- рускіх мастакоў слова гэтага часу вылучае матыў неўладкаванасці, дысгармоніі.

Прысутнічаюць у творы ўзгадкі пра высылкі, рэпрэсіі, арышты: *Спіс быў прыняты без спрэчак, хоць у ім, побач з сапраўднымі кулака- мі, былі сераднякі і нават беднякі, накшталт Прахора*³. Паказальная рэакцыя сялян: *Божэ мілы! Што гэта толькі дзеецца! Ну хай бы ўжо тых, багатыроў каторых, а то ж бяdotу, галоту... Што яны маюць да іх?* [390]. Сумненні з’яўляюцца нават у адданага новым ідэям кам- самольца Віктара: *Але ён наогул ува ўсіх гэтых справах апошніх дзён бачыць многа такога, што абуджае ў ім шчырыя сумненні...* [385].

М. Зарэцкі паказвае безвыходнасць становішча заможных сялян, якія зусім не былі крывасмокамі і эксплуатаатарамі. Бацькі Сымона Карызны ў лісце сыну бядуюць: *Абклалі нас усім-усякім, як жы- вадзёраў якіх, запісалі ўжо ў кулакі і кажучь, што будуць раскулач- ваць, а мо і сашлюць куды на пагібель. А ты ж сам ведаеш, Сымон- ка, якія мы багатыры. За вашай жа, дзеткі, дапамогаю і абжыліся сяк-так, а то ж свету божага не бачылі* [199].

У апісанні М. Зарэцкім сучаснасці на першы план выходзіць дра- матызм становішча героя, страх быць абвінавачаным у якіх-небудзь адхіленнях ад партыйнай лініі. У свядомасці Сымона Карызны змага- ецца “рэвалюцыйны абавязак” і любоў да свайго роднага: *Я не магу іх ненавідзець, Вера, чуеш? Я не магу іх ненавідзець* [229].

Пісьменнік пераканаўча перадаў атмасферу страху, у якой жывуць людзі: *Над усім складаным комплексам яго ўзбушаваных пачуццяў да- мінуе страх – прыкры, неадчэпны страх перад невядомай яму і нават дрэнна ўяўленай небяспекай* [265]. Людзей вымушаюць адмаўляцца ад сябе, ад сваіх бацькоў (*Цяпер мой вораг – ведаеш хто? Мой родны бацька...*) [265].

Калі Карызна атрымлівае чарговы ліст ад бацькоў з просьбай пра дапамогу, ён адчувае літаральна зварыны страх: *Сымон Карызна, як і тады, падраў ліст на дробныя кавалачкі і, як тады, перажыў у са- моце жудасныя хвіліны балючага мітушэння. Зварыны страх мяшаўся з шчымлівым жалем да бацькоў, з прагным жаданнем дапамагчы ім,*

³ М. Зарэцкі, *Вязьмо*, Мінск 1992, с. 385. Далей пры спасылцы на гэта выданне; у дужках падаецца старонка.

вызваліць іх з бяды. Ён цяпер яшчэ больш, як тады, адчуваў сваю поўную віну ў іхніх жыццёвых ператрусках, і гэтае адчуванне віны даводзіла яго да страшэнных згрызот, да душэўнага самакатавання [303]. Карызна перажывае пякучы душэўны надлом.

Сымон Карызна, чалавек адукаваны, інтэлігент, пры пасадзе, не робіць ніякіх спроб дапамагчы сваім невінаватым бацькам, баіцца, каб пра іх раскулачванне ніхто не даведаўся. Паказальная рэакцыя Веры Засуліч на яго прызнанне: *Вера сапраўды зблелала і глядзела на яго шырокімі няўцяжымымі вачмі. Яна, небарака, не ўяўляла сабе нічога страшнейшага як сацыяльнае паходжанне...* [228].

Імпэт Карызны ў правядзенні калектывізацыі, жорсткасць метадаў абумоўлены жаданнем апраўдацца перад сістэмай: *Трэба ўзмацніць тэмпы, рашуча штурхнуць з месца работу. Кожная хвіліна забавікі пакажа ягоны апартунізм і ўдзесяцерыць адказнасць яго за старыя грахі. Ён мусіць першы ў раёне скончыць суцэльную калектывізацыю свайго сельсавета* [202].

М. Зарэцкі адлюстроўвае трансфармацыю жыцця на этычным узроўні: *Трэба ламаць сябе, трэба выкрываць з сябе гэтыя замамянелыя нарасці дробнабуржуазнае псіхалогіі, якія ляжаць цішком унутры і якіх не чуеш зусім, пакуль не растопяцца яны ў цеплыні агіднае сентыментальнасці і не зальюць нутро млявым бяссіллем* [198].

У рамане “Вязьмо” паказаны згубныя вынікі адмаўлення ад свайго, крэўнага. І хаця пісьменнік, у адпаведнасці з ідэалагічнымі ўстаноўкамі таго часу, імкнецца падаць ваганні галоўнага героя Сымона Карызны як шкодныя, а сам стары лад жыцця з яго цемнатою, беспрасветнасцю, – такім, які неабходна разбурыць, змяніць, усё ж такі для галоўнага героя той свет – родны. Гэта тое, што сфарміравала яго: *Ты разумеееш, Вера, як гэта цяжка, як гэта ломіць усяго, як трэба напружваць сябе, каб не ўдацца ў адну ці ў другую крайнасць...* [227].

Беларуская літаратура адгукаецца на скразны для еўрапейскай літаратуры канфлікт – супрацьстаянне ўплыву разбуральных ідэалогій, сутнаснай прыкметай якіх быў, па словах А. Камю, *маральны нігілізм*.

Пісьменнік паказвае, як забіваюцца ў чалавеку сумленне, спачуванне, пачуццё справядлівасці, як чалавека вымушаюць забыцца на мараль, праўду: *Віктар нервова таргануў галавой, але моцнай патугаю волі суняў сябе і змоўчаў. Маўчалі і ўсе іншыя, хоць усе добра бачылі відавочную недарэчнасць высялення гэтага спакойнага беззаваднага серадняка* [386]. Камсамольца Віктара прымушаюць заняцца высяленнем і раскулачваннем серадняка Загароўскага, дачку якога Вік-

тар кахае. І сход моўчкі пагаджаецца з гэтым, бо кожны баіцца быць абвінавачаным у мяккацеласці і супрацьдзеянні абвешчанай палітыцы калектывізацыі: *Супярэчанняў не было. Усе былі ашаломлены гэтай наймыснай, для справы не патрэбнай жорсткасцю, бо ўсе ведалі пра стасункі Віктара з дачкой Загароўскага. Віктар няўцямна ўзняў свае па-дзяцінаму чыстыя вочы і паволі абвёў усіх цяжкім ліпучым поглядам, нібы пытаючыся ўва ўсіх, што гэта значыць, ці мо просячы спагады сабе, ратунку. Усе – не то з замяшаннем, не то з дзіўным нейкім сорамам – унікалі гэтага погляду* [386].

Пісьменнік адлюстроўвае балючы працэс ломкі ўсталяваных норм жыцця. Нягледзячы на сацыяльны заказ выкрыцця дробнабуржуазных інстынктаў, ён пераканаўча перадае любоў селяніна да сваёй зямлі, да свайго. Карызна стаў сведкам, як селянін развітваецца з канём. Вельмі кранальнае і пераканаўчае сведчанне:

Касютка... касютка... мой... мой касютка... Добры мой коська... Я ж цябе выгадаваў, я ж цябе вырасціў. Ты ж быў маленькае зусім жарыятка, я цябе насіў на руках... (...) Ты ўжо будзеш не мой. Паедуць на табе чужыя людзі, не дагледзяць цябе, не накормяць цябе, не напоюць... Будуць біць цябе, пасякуць тваю гладкую скуру. Не будзеш ты ўжо падбрыкваць, як у мяне... Адам я цябе, свайго коську... (...) Карызна не адразу зразумеў, што гэта дзіка, нязвыкла, мо ўпершыню ад далёкіх дзіцячых год плача даўгі маўклівы мужчына [196–197].

Малое М. Зарэчкі і непрывабныя вобразы “новых людзей”, якія павінны стаць прыкладам для астатніх. *Страшнаму калектывізатару Пацяробу Галілей дае наступную характарыстыку: Не рашучы ён... ага... Не смелы ён... Ён – рызыконт!.. Ён бурыць... ага... ён разбурае... усё разбурае...* [373].

Пра новага старшыню калгаса, да якога пасля Карызны перабегла Вера Засуліч, сказана: *Андрэй Шыбянкоў ураз вытхаўся, як адкаркаваная пляшка эфіру, і астаўся ад яго нікчэмны гультай, ушчэнт раздуроны бязладна-вальготным жыццём валацугі* [378].

Досьць паказальны сам вобраз камсамолкі Веры Засуліч. Яна не адчувае ніякіх згрызотаў ад пакутаў жонкі Карызны, палюбоўніцай якога з’яўляецца, імгненна мяняе Карызну на Шыбянкова, калі Карызна страціў пасаду. Імгненна пачынае ненавідзецць жонку Гвардыяна, да якой адчувала *найшчырэйшую сімпатыю і да апошніх пары не кідала вадзіць з ёю сяброўства* [170]. Пасля таго, як яна даведлася, што Гвардыяна могуць раскулачыць, моцна спалохалася: *І вось цяпер толькі, пачуўшы пра кулацкія махінацыі Гвардыяна, Вера зразумела*

раптам, што гэтая невялічкая смешная жанчына – зацяты вораг партый і Савецкае ўлады [170].

Характэрна, што і Карызна, і Вера Засуліч – настаўнікі, носьбіты маральнасці, этычных норм, але маральнымі іх учынкі назваць ніяк нельга.

Старшыня РВК Рачкоўскі навучае Карызну, каб той вызваліўся ад усялякіх згрызот сумнення: *Калі цябе гэта турбуе, Сымоне, кінь усе сумненні – справа ясная. (...) Бі, Сымоне, варушы ўсё да грунту, пераварочвай, і канец...* [320]. Калі ж Карызну абвінавачваюць у праваапартуністычнае дзейнасці, Рачкоўскі адразу ж адмаўляецца ад сябра, а Карызна здзіўляецца гэтай здрадзе *Ты забыўся, як сам пад’юджавай мяне, як заклікаў мяне біць, варушыць усё да грунту, пераварочвай свет?* [421].

Аповесць “Адшчапенец” пісалася Якубам Коласам “на патрэбу дня”, калі ад пісьменнікаў патрабавалася выкрываць дробнабуржуазныя інстынкты і ўслаўляць калектывізацыю. Але нават у гэты твор Якуб Колас здолеў укладзіць выразны скепсіс у адносінах да новых сацыяльных парадкаў. Адзін з герояў, Пракоп, выказваецца наступным чынам: *Цяпер, брат, невясёлых няма. Усім стала весела. Работу пакідалі. (...) П’юць, гуляюць як перад пустым канцом, прагульваюць і зводзяць гаспадаркі... Пагібель чуе народ*⁴. Адзін з мацнейшых аргументаў на карысць уступлення ў калгас – страх пакарання: *Яму прыпамінаюцца жончыны словы – ці ты ліха сабе шукаеш?* [130].

Якуб Колас закранае тэму раскулачвання, фактычнага вынішчэння цэлай праслойкі дбайных і гаспадарлівых сялян, паказвае безвыходнасць становішча заможных сялян: іх не бяруць у калгас, яны чакаюць ссылкі: *была выкрыта да канца сацыяльная існасць кулацтва і азначаны яго лёсы* [167]. Будучыні няма таксама і ў іх дзяцей: *Няма мне дарогі ў ваш калгас! – нібыта з замучэннем адказала Анэтка* [172].

Сына заможніка Чыкілёвіча Юрку выкідаюць з ветэрынарнай школы: *Але яго вычысцілі адтуль як сына кулака-лішэнца. Такім парадкам нічога пэўнага не было ў Юркі* [213].

Паказальныя словы Чыкілёвіча: *О, каб мы былі батракамі ды лодырамі – былі б шчаслівыя людзі* [217], *нябось, калі хто працавай, то меў і хлеб і да хлеба...* [218].

У аповесці Якуба Коласа гучаць згадкі пра атмасферу страху, рэпрэсій, шмат праўды пра бязлітаснасць часу, пра безвыход-

⁴ Якуб Колас, *Адшчапенец*, [у:] Збор твораў у 20 т., т. 12, Мінск 2010, с. 117. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

насьць становішча заможных сялян, якія былі вырачаны на знішчэнне, у якіх ніякай надзеі выжыць не заставалася. Думкі кулака Чыкілёвіча: *Ось настала жыццё: сам сабе больш не гаспадар! Сваё ж кроўнае дабро, здабытае ўласнаю працаю, становіцца табе ўноперак дарогі. І які-небудзь вырадак, сапляк прымушае цябе дрыжаць і трывожыцца* [213].

Надзвычай пераканаўчая сцэна, калі калгаснікі самачынна занялі хлеў і хату Чыкілёвіча: *Покі што, – казаў далей страшыня, – ты астаешся жыць тут, але гаспадар на гэтым двары і ў гэтым доме не ты, а ён, – старшыня паказаў рукою на Кандрата Казея. – Ніякаю быўшаю тваёю маёмасцю распараджацца сам не можаш: ні прадаваць, ні мяняць не маеш права – уся яна будзе апісана* [216]. Жонка Чыкілёвіча бядуе: *І няўжо няма на свеце праўды? Павінна ж быць нейкая справядлівасць! Як жа гэта так? – недаўмявала Уляна. – Убіліся самачынна, пішчом, гвалтам у твой двор, у тваю хату; камандуюць табою, распараджаюцца тваім добром. За што? За які праступак? Ці мы тут кралі? грабілі? Забівалі? Кроўнаю працаю прыдбалі кусок хлеба, і ён стаў ім уноперак горла* [215].

Якуб Колас апісвае, што стала з падворкам Чыкілёвіча, калі там пачалі гаспадарыць калгаснікі: *Запаскудзілі двор, забрудзілі хату. Лапошаць толькі языкамі, а скаціна стаіць недагледжаная* [218].

Якуб Колас паказвае, як ідэі класавай варожасці вынішчаюць лепшае ў чалавеку, чалавечнасць, сяброўства замяняюцца класавай варожасцю. Лапко баіцца ісці да свайго сябра, былога батрака, які ўласнай працай дамогся свайго дабрабыту і якому пагражае ссылка. За тое, што Лапко не парваў сяброўства з Бабурам, яго прымушаць пакаяцца на агульным сходзе.

Калгаснік Гаруй утойвае сваё каханне да дачкі Бабуры: *Сваё каханне Гаруй утойваў ад калгаснікаў і ад сваіх таварышаў, бо яно магло звярнуць на дарогу правага апартунізму* [166].

Аргументацыя на карысць калгасаў супярэчыць духу коласавай творчасці: *Нашто мне той лішні клопат хадзіць за кароваю, за свіннямі, мець для іх і памяшканне і корм, калі малака і свініны, колькі мне трэба, дасць наш жа калгас?* [151]. Аргументы супраць калгасаў гучаць больш пераканаўча, хоць часта гэтыя меркаванні Якуб Колас укладае ў вусны праціўнікаў калгаса ці тых, хто сумняваецца: *З аднаго батрацкага стану перайшлі ў другі, у лепшы. Але як былі батракі, дык батракамі і засталіся* [169], *у калгасе такім гаспадаром, як на сваім хутары, ты не будзеш і сваім адумам нічога зрабіць не здолееш. І працаю, здабыткам яе, па-свойму не пакрыціш* [170].

Думаецца, што наступныя словы Якуба Коласа выказваюць яго спраўднае стаўленне да таго, што адбывалася:

Да апошняга, сказаць, часу ўсё было ціха, жылі сабе людзі ў згодзе, калі не лічыць дробных сварак, без якіх нідзе не абыдзешся. Былі бяднейшыя і багацейшыя, як хто стараўся і як паводзілася каму. Бяднейшы часамі пабагацее, а багаты збяднее, калі надызде якое ліха. Не ведалі ніякіх кулакоў, ніякіх капіталістычных элементаў. А цяпер што стала? Пачаліся нейкія патаемныя сходы, сталі настройваць адных проці другіх, узнікаюць калатню, падзялілі ўсіх на кулакоў, сераднякоў, беднякоў і батракоў, калгаснікаў і некалгаснікаў, павыдумлялі нейкіх рупараў і кулацкіх падпявалаў [222].

Калі гаворка ідзе пра калгасы, пра паслярэвалюцыйнае жыццё – стыль пісьменніка становіцца дэкларацыйным. Яскравым прыкладам ліст сына Пракопа з войска: *Наш час – час разгорнутага наступлення па ўсім фронце на кулацкія элементы ў вёсцы і на нэпманскія ў горадзе. Калектывізацыя сельскай гаспадаркі – вось лозунг сённяшняга дня. Вы ж там павінны стаць піянерамі калгаснага будаўніцтва. Дык не слухайцеся кулацкіх правакацый, а першымі заспявайцеся ў калгас* [121].

Шмат непрыхаваных выпадаў супраць новых парадкаў пададзе на ў творах Кузьмы Чорнага. Так, у апавяданні “Трагедыя майго настаўніка” сказана: *Яны складалі незлічоныя анкеты абсалютна для ўсіх, самі ж ніколі ў іх не ўпісваліся*⁵. У апавяданні “Справа Віктара Лукашэвіча” з’яўляюцца вобразы “новых паноў”, якія прыстасоўваюць рэвалюцыйныя лозунгі для ўласнай выгады. Прызайкі пераканаўча апісвае метады, якімі карысталіся ахоўнікі “ідэалагічнай чысціні”, выкрывальнікі “контррэвалюцыі”: *І таму вы выдумляеце тое, чаго зусім не было, і перакручваеце навыварат тое, што было... Вы схаваліся за псеўданім – “Рабочы”. Як вы любіце казыраць гэтым словам і адурачваць гэтым таго ж самога рабочага!* [2, с. 57]. Апавяданне сведчыць, што пісьменнік досыць рэальна ўяўляў становішча, што складвалася ў краіне.

Нягледзячы на тое, што раман “Ідзі, ідзі” (1930) пісаўся пасля разгромных рэцэнзій на раман “Зямля” і аповесць “Лявон Бушмар”, нельга не адзначыць грамадзянскай і чалавечай мужнасці пісьменніка, калі ён піша пра людзей, для якіх рэвалюцыя з’явілася магчымасцю ўзбагаціцца, якія выкарыстоўваюць рэвалюцыйную рыторыку для

⁵ Кузьма Чорны, *Трагедыя майго настаўніка*, [у:] Збор твораў у 8 т., т. 2, Мінск 1973, с. 504. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаюцца том і старонка.

паляпшэння ўласнага дабрабыту, для таго, каб стаць “падпанкамі”. У рамане “Ідзі, ідзі” такімі “падпанкамі” сталі Няхлябічы: *А ўжо за рэвалюцыю, як лес пляжылі, дык ён у камітэтчыкі ўлез і дзялянкі людзям вызначаў, а сабе – дык самае лепшае цягаў. А гэты самы Мікалай – сын, за камісара над дварамі астаўся, дык бацька што скарбовага добра панацягаў! Страшэнная, каб не сслусіць, моц! За рэвалюцыю ён забагацеў... [4, с. 170], мы, кажэ, рэвалюцыю сваімі рукамі рабілі на тое, каб цяпер самім панаваць. І праўда, як панок які (мужычы) [4, с. 174].*

У рамане “Ідзі, ідзі” Кузьма Чорны ўпершыню непрыхавана публіцыстычна загаварыў пра нацыянальнае пытанне. Пісьменнік не баяўся палемізаваць з тагачаснымі партыйнымі ўстаноўкамі на “зліцце нацый”, часовы характар “нацыянальнага”: *Чаму ж вы ніколі не ўпікнулі немцаў, рускіх, палякаў, французай, што яны – немцы, рускія, палякі... (...) Нашто вы ў сваёй нянавісці да сваёй нацыянальнасці даходзіце да здзеку з кожнага ўспамінання пра гэтую нацыянальнасць [4, с. 168].* Скрушліва выказваецца пісьменнік далей: *Мы дома не маем дому. Праз цэлыя вякі ў сваёй краіне арандатары... [4, с. 200].*

1938 годам датуецца апавяданне Кузьмы Чорнага “Макаркавых Волька”, у якім апісваецца сітуацыя даносаў, цкавання людзей, выводзіцца вобраз “актывіста” Дзядзюлі, “новага чалавека”, які не грэбуе ніякімі спосабамі дзеля дасягнення сваёй мэты. Бацька галоўнай гераіні гадамі вымушаны быў даказваць, што ён не кулак.

Лукаш Калюга ў рамане “Пустадомкі” піша пра час, людзей “кручаных дзён”, якія страцілі прытулак, сталі пустадомкамі, бесхацінкамі: *...калі на дварэ восень, на дарогах – гразь, і на цэлым свеце хвошча аблудных бесхацімкаў дробненькі, падсяваны дождж. Золкі ён. Вастрэў за голку працінае праз усякія цыраты і брызенты, аж да самага пасінелага цела⁶. Героі з настальгіяй успамінаюць ранейшае жыццё: *А памятаеш, у тых, бывала, што за стол дзедаваць сядуць, сабе кожнаму сем’яніну ветла моргае лямпа, й спакойна ўсе, што варушкая гаспадыня поўную – ды ці адну! – паставіць міску на стол. Па самае годзе топіць усім, ды яшчэ на дне й дзядам нанач пакінуць застанецца [422].**

⁶ Лукаш Калюга, *Пустадомкі*, [у:] Творы, Мінск 1992, с. 422. Далей пры спасылцы даюцца на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

Лукаш Калюга малюе працэс нараджэння “новых людзей” – гультаяў і прыстасаванцаў. Яська Корабач, герой аповесці “Ні госць ні гаспадар” летам у вёсцы, у самы працоўны час, цэлымі днямі спіць і кніжкі чытае. Яська баіцца, што яму можа перашкодзіць зрабіць кар’еру тое, што яго айчыным досыць заможны: *Няма горшага пудзіла ў наш час. Вялікая ганьба – багацце. Тым болей таму, што дома сядзець не думае, хоча чалавекам быць, як кажучь* [137].

У камсамол Корабач уступае зусім не з ідэйных меркаванняў, а каб “выбіцца ў людзі”: *Дачуваецца Корабач праз сваіх старшых сяброў, што кепска з такім “сацыяльным становішчам” убіцца дзе. Неабходна ж яму ўбіцца, трэба апошні год агульнаадукацыйныя курсы хлапцу праходзіць* [137]. Герой спецыяльна стараецца дрэнна апранацца, робіцца прыстасавальнікам: *Умеў змалку цвёрда на сваём стаяць, дабівацца сабе выгады. Бяда прыперла – паўчыўся пішчаць, прасіцца* [137].

Арсей Анцішэўскі запісваецца ў камсамол, бо таксама спадзяецца атрымаць нейкія выгоды: *Ранейшая хэнць, паднятая Бладзікавымі апавяданнямі пра мноства выгад ад камсамолу, з’явілася зноў* [172]. Пра сумнеўныя маральныя якасці героя сведчыць тое, што ён не хоча даглядаць хворага старога бацьку.

Меншы Закапіцкі – старшыня сельсавета – новы пан, *жыве дома на асобных правах*. Есці яму гатуюць асобна, лепшае, а ежай ён не дзеліцца нават з малодшай сястрою.

Красамоўныя словы старога Мотуза: *Гультай каторы ўдасца, дык і камсамалец* [143].

З недаўменнем ацэньваюцца новыя парадкі сялянамі: *Ну і свет паўстаў! Ну і людзі!* [205].

Важным аспектам беларускай літаратуры 1930-х гадоў выступае імкненне супрацьстаяць духоўнаму заняпаду. Літаратура апісвае страту маральных арыенціраў, узнаўляе “новыя” норавы, якія разбураюць сям’ю, шчырыя чалавечыя адносіны.

Такім чынам, у творах Якуба Коласа, Максіма Гарэцкага, Кузьмы Чорнага, Міхася Зарэцкага, Лукаша Калюгі паказана жыццё нацыі на пэўным гістарычным этапе, узнаўляецца шэраг самых розных жыццёвых сітуацый, асобна-псіхалагічных перажыванняў, роздумаў. Ключавым матывам літаратуры з’яўляецца як адлюстраванне драматычнай хады часу, трагізму лёсу як асобных герояў, так і нацыянальнага лёсу ўвогуле. Пісьменнікі адлюстравалі небяспеку разбурэння традыцыйнай этыкі, духоўнасці, што прыводзіла да дэфармацыі маралі, да дэградацыі асобы.

S T R E S Z C Z E N I E

„PRAWDA CZASU” W TWÓRCZOŚCI BIAŁORUSKICH PISARZY
LAT 30-TYCH XX WIEKU

Autor artykułu analizuje sposoby opisu rzeczywistości w latach 30-ych XX wieku oraz procesu kolektywizacji, które charakteryzują utwory białoruskich pisarzy omawianego okresu. Badacz pokazuje, że białoruska literatura odzwierciedlała zgubne rezultaty naruszeń i zaniedbań tradycyjnych wartości, i ukazywała „prawdę czasów”, dramatyzm życia w nowych warunkach, tragedię chłopów, a także proces narodzin moralnie nieskażonych „nowych ludzi”.

Słowa kluczowe: tradycyjne wartości, kolektywizacja, los człowieka, tragizm narodowego istnienia.

S U M M A R Y

“TRUE TIME” IN BELARUSIAN WRITERS’ CREATION
OF THE 1930S

The author of the article analyzes the ways of description of the reality of the 1930s and the process of collectivization, which are reflected in works of Belarusian writers of the period. The researcher shows that Belarusian literature reflected the pernicious results of infringement and negligence of traditional moral values, and was able to depict “the truth of the time”, the drama of the living in a new surrounding, the tragedy of peasants. Belarusian writers showed the process of forming the class of “new people”, who are not sophisticated in moral relations, and moral degradation.

Key words: traditional moral values, collectivization, fate, tragedy of national being.